

НАУКА І СУЧАСНІСТЬ

Ганна Скрипник

СУЧАСНА УКРАЇНА: НАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ *

Успішний розвиток країн, що утворилися на пострадянському просторі, тісно пов'язаний з успішним розв'язанням проблем національної та громадянської ідентифікації їхнього населення. Криза національно-громадянської самосвідомості, криза ідентичності зумовлені стрімким перебігом суспільно-політичних подій останнього десятиріччя. Неготовність більшості населення сприйняти зміни в реаліях суспільно-політичного буття спричинили відверте протистояння різних суспільно-політичних сил. У той же час консолідованість, збалансованість суспільства є передумовою стабільності і успішного розвитку молодих держав. Відтак в Україні, як і в інших державах, що утворилися на пострадянському просторі, особливого значення набуває потреба осмислення етнічно-національних реалій — етнополітичних, етнопсихологічних, етносоціальних аспектів сучасного державотворення. Адже розв'язання широкого спектру завдань державотворення, подолання кризи національної, громадянської ідентичності, етнопсихологічної і етнокультурної фрагментарності українського суспільства, мовно-культурного протистояння, подолання політичного регіоналізму, пошук шляхів загальнонаціональної і загальнодержавної консолідації українського суспільства, його соціальної інтеграції і культурної однорідності — все це лежить у площині етносоціокультурних явищ. Розв'язання цих проблем нині вийшло за межі наукових питань і набуло гострого суспільно-політичного звучання. Загальнодержавна інтеграція українського суспільства передбачає розв'язання міжетнічних, міжнаціональних проблем, і що не менш важливо — створення передумов для забезпечення єдності самого українства як етнонаціональної цілісності, формування його національної самосвідомості.

Серед численних господарсько-економічних, лінгво-культурних, етнічних чинників, що сприяють загальнодержавній інтеграції людності України, важливе місце посідають політичні. Зокрема, потужним консолідуючим фактором є єдина державницька ідеологія як нова система ціннісних орієнтацій українського суспільства, узасаднена на національній ідеї. Національна ідея — є основною складовою національної ідеології,

* В основу статті покладено виступ автора на науково-практичній конференції "Україна на межі тисячоліть: держава, нація, культура", яка проводилася Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології спільно з Конгресом української інтелігенції та Асоціацією етнологів.

концентрованим виразом національних інтересів та патріотичних почуттів, метою якої є згуртування нації задля створення національної держави та її дальшого всебічного розвитку. Основним суб'єктом націоконсолідуючих процесів в Україні постає український етнос як корінна, титульна і найчисельніша етнічна спільнота, історичні землі якої і визначили межі держави. Проте, щоб виконати цю об'єднавчу місію в межах всього суспільства, український етнос має завершити свою власну консолідацію, набути всіх ознак модерної нації, яка свідомо своєї історичної місії і володіє достатньою політичною волею до розбудови власної держави.

Відтак, надзвичайно актуальною для українського суспільства постає потреба державного сприяння консолідації українства. Для цієї домінуючої частини населення важливу інтегруючу роль може мати українська національна ідея, державно-політичний потенціал якої ще не використовується належно в Україні. Внаслідок цього широкі верстви українства перебувають під впливом російської політичної культури і проявляють низьку соціальну активність, нігілістичне ставлення до проблем національної держави.

У цьому контексті великої державної ваги набуває потреба дерусифікації засобів масової інформації, освіти та культури в Україні. Дерусифікація, або ж деколонізація вузів та науково-освітніх установ передбачає переведення освіти на національну основу, підготовку патріотичних кадрів, відповідальних за долю нації й держави. Проте українізація культурно-освітньої сфери як механізм деколонізації не означає насильницького залучення до української культури іншого етнічного населення. Вона мислиться, передусім, як система державного забезпечення відродження та етнічної самоідентифікації українства у постколоніальний період розвитку, створення необхідних державних передумов реабілітації природних для українського етносу, як корінного і чисельно домінуючого, етнокультурних та соціопсихологічних координат. Опоненти українізації, якими є частина представників пануючої за тоталітарного періоду російської етнічної спільноти, фактично відстоюють сформовану за попередніх часів домінуючу роль російської культури в Україні, адже українізація українців не загрожує їхній етнічній самоідентифікації та гарантованому Конституцією їхньому праву користуватися рідною мовою і розвивати свою етнічну культуру. Державна стратегія дерусифікації українців передбачає впровадження в Україні в межах програми розвитку української культури компенсаційних заходів, політики так званого позитивного протекціонізму, що практикується в усіх постколоніальних країнах і включає цілеспрямовану державну підтримку національній мові, книгодрукуванню, пресі, науці й освіті. Вимога такого державного протекціонізму, як компенсації за згубні, трагічні наслідки минулого тоталітарного режиму в Україні щодо національної культури, має стати вимогою дня для демократичних сил держави.

Важливим чинником етнонаціональної самоідентифікації і консолідації українства постає система етнокультурних інформаційних зв'язків. Відсутність у державі потужних національно орієнтованих засобів масової інформації, телеканалу зокрема, є свідченням слабкості українських національно-демократичних сил, що, в свою чергу, пов'язане із зумовленою колоніальною спадщиною характерною соціальною структурою українського етносу, в якій інтелігенція, особливо політично-адміністративна еліта держави, недостатньо представлена і складає незначний відсоток.

Набуває актуальності у постколоніальний період питання формування повної соціальної структури українського етносу, в якій би провідна інтелектуальна верства українців була б належно представлена. Саме малочисельність української інтелігенції, яка цілеспрямовано знищувалася за часів тоталітаризму, гарантує домінування в усіх сферах української по-

літики представників колишньої колоніальної адміністрації, частина з яких і досі не стала на державницькі позиції. Питання виховання патріотичної інтелігенції актуалізується тим, що в Україні і за сучасних умов спрацьовує давня світоглядна парадигма нейтральної самореалізації, що заснована на критеріях абстрактного раціоналізму і орієнтована на індивідуальний успіх. Подібні соціальні орієнтації, що превалюють серед української інтелектуальної еліти, спричиняють вимивання інтелекту нації, а отже, своєрідне інтелектуальне знекровлення суспільства. Таке суспільство набуває ознак авольовості, пасивізму, воно не здатне кардинально впливати на політичний та історичний поступ. Відтак постає проблема переорієнтації освіти з метою піднесення ролі національного фактору, цілеспрямованого формування не просто високоосвіченого фахівця, а свідомого громадянина держави, який у своїй діяльності керується загальнонаціональними інтересами.

Закономірність державного будівництва як у минулому, так і за сучасних умов полягає в тому, що державотворення відбувається не за ідеальних суспільно-політичних обставин, а в боротьбі, протистоянні різних політичних сил. Різновекторні за політичними орієнтаціями, за етнічними та релігійними параметрами суспільні верстви утворюють сьогодні загал українського громадянства і є об'єктом державної політики. Така неоднорідність українського суспільства спричиняє розмаїття концепцій державного будівництва, що продукується адептами різних політичних сил, зумовлює потребу у пошуках неоднозначних компромісних рішень. Якщо для української спільноти інтегруючою є українська національна ідея, то для російської частини населення вона не є достатньо переконливою державною доктриною, яка стимулює до об'єднання. Водночас потреба в єдиній державній ідеології є необхідною умовою розбудови держави, консолідації її суспільства. Функцію такого націоконсолідуючого фактора для всіх станів і етнічних спільнот могла б відіграти ідея державно-територіального патріотизму. Отже, гасла української національної ідеї слід поєднувати з гаслами розбудови багатополітичної української нації. Відтак, зміцнення Української держави постане як спільна справа всього населення України, безвідносно до їхнього етнічного походження. Спільний для всіх принцип громадянської рівності, державно-територіальний патріотизм сприятимуть трансформації суспільної свідомості, утвердженню державно-національних засад в усіх сферах культури, економіки, політики.

Відтак, важливим політично-державним чинником консолідації української модерної нації є державна національна ідеологія як сукупність ідей та уявлень про національні інтереси та шляхи їх забезпечення.

До головних передумов загальнонаціональної консолідації населення України належить також створення ефективної правової системи, яка б забезпечила правові умови для розвитку і функціонування громадянського суспільства. Наявність правових засад формувала б у громадян потребу в національній самоідентифікації задля набуття рівних можливостей для самореалізації.

Важливою умовою загальнодержавної інтеграції людної України є подолання етнорегіональної фрагментарності українства. На творення регіональної відмінності етнокультури та етнопсихіки, як відомо, впливали не лише природно-кліматичні особливості, але й тривала належність українських земель до різних сусідніх держав, які анексували певні українські терени і намагалися прищепити українському населенню цих земель свою мову, культуру, релігію. Тривала колонізація сусідніми державами спричинилася до державно-територіальної роз'єднаності українства, а відповідно до регіоналізації етнокультури та етнопсихіки. Поглиблювали етнічну дезінтеграцію та етнокультурну регіоналізацію українства і релігійні процеси — наявність кількох віросповідних напрямків у одного

народу. Певні відмінності в культурі та психіці українців східних і західних земель постали за останні століття, які для населення південно-східних земель були періодом масштабних фізичних репресій і духовної агресії з боку сусідніх держав. Наслідком цілеспрямованої асиміляції держав-поневолювачів стала ментальна фрагментарність українського суспільства, що особливо виразно спостерігається на сході та півдні України. Національні ментальні настанови українців цих регіонів успішно блокуються чужими ментальними настановами, накинутими впродовж віків колоніальною владою. Мова має йти про відновлення природних ментальних настанов українства натомість цілеспрямованої пропаганди ніби-то одвічних регіональних етнопсихічних відмінностей та зумовлених ними потреб регіоналізації, територіального поділу України.

КЛЯТВА

Ми, народ, що вийшов із неволі,
Клянемося в благословенну мить —
Всі свої тисячолітні болі
В славу України перелить.

Клянемося княжими гробами,
Золотою шаблею Дніпра —
Краще смерть, ніж бути знов рабами,
Хай гряде відродження пора!..

Клянемося Богом України,
Що вмеремо, та не підем в ярмо.
Дух, воскреслий з темної руїни,
На наругу в рабство не дамо.

Ми, народ, що вийшов із неволі,
Клянемося в благословенну мить —
Стати рівним у народів колі,
На свободі й для свободи жить!

Дмитро Павличко

Ідея регіоналізації чи краєвого поділу України не нова, вона вміло навіязувалася Москвою через проекти держплану СРСР ще в 20-ті роки, проте була відкинута тодішнім українським керівництвом як вкрай згубна. Так, нарком Григорій Гринько, підкреслюючи недоцільність краєвого поділу, говорив: “Життя показує, що не краєвий поділ, а дальша консолідація є в інтересі українського народу”. Рішуче виступав проти краєвого поділу України, абсолютизації регіональних етнопсихічних відмінностей українців М. Грушевський, який застерігав тих, котрі “чи то зумисне, чи то через недалекоглядність хапаються тих відмін, витворених на нашім національнім тілі чужими впливами та зверхніми обставинами, і поняття цілісної української території підмінюють поняттям краю, області, із української території викроюють обласні автономії”. Хоч під натиском чужих політичних систем та через політику розчленування різні частини України недостатньо відчували свою національну єдність та пасивно піддавались чужим впливам, проте в українських загальнонаціональних інтересах, — підкреслював Грушевський, — в теперішній стадії, лежить власне концентрація всіх національних сил, а для того всіх частин української території. Настанови вченого розвивати в українців почуття єдності, почуття солідарності, близькості, а не роздмухувати різниці, надто актуально звучать сьогодні, коли певними антидержавними силами поширюється міф про багатоетнічність українства, про принципову ментальну відмінність населення України різних регіонів, відтак — про потребу регіоналізації, федеративного устрою України. Цей міф має переважно політичні мотиви — дистанціювати окремі частини українських земель, сприяти активізації в них відцентрових тенденцій, а отже, перешкодити загальноукраїнській консолідації і домогтися чергового розчленування України. Акцентуючи визначальне значення соборної держави у згуртуванні суспільства, М. Сціборський писав: “...основне завдання нації полягає в поширенні її державних меж, насамперед, на цілий, пов’язаний з нею етнографічний простір. За цим промовляє не тільки фізична і духовна неподільність

нації, але й усі підстави її майбутнього. Неможливість чи невміння досягнути свого державного об'єднання позбавляє націю передусім дальшого належного росту, а навіть спроможності правильно виконувати свої життєві функції”.

З погляду державно-національної української перспективи слід рішуче відкинути ідею регіоналізації і протиставити їй на державному рівні чітке формулювання загальнонаціональних інтересів та неухильне справжнє, а не декларативне, їх відстоювання. Зазначимо, що етнорегіональні відмінності в межах етнічних теренів України не мають конфліктогенного характеру, оскільки домінуючими є спільні риси етнокультури та етнопсихіки, які гарантують функціонування єдиної загальноукраїнської моделі культури як цілісної системи.

Відзначаючи відносну етнокультурну однорідність українців, М. Грушевський підкреслював, що процес флуктуації української людності впродовж століть був причиною мовної і культурно-побутової гомогенності українського народу через постійне перемішування та історично зумовлені міграційні процеси в етнічних межах України з півдня на північно-західні землі й у зворотньому напрямі.

Важливою умовою подолання етнокультурного регіоналізму сучасного українства є створення і належне функціонування в межах всієї держави єдиної системи етнокультурних інформаційних зв'язків. Наявність такої загальнодержавної системи етнокультурних комунікацій, на думку С. Арутюнова, творить нації. Саме функціонування загальнонаціональних комунікаційних мереж усього етнічного організму забезпечує його єдність і цілісність. Деструктивно і згубно на внутрішній політиці держави позначається відсутність національної системи інформаційних комунікацій, потужного українського телеканалу зокрема, що, як і слід, позитивно представляв би українство в площині культури, мистецтва, історії. Продукування негативних карикатурних стереотипів, що викликають відразу до української етнокультури і культурно-історичної спадщини, стало чи не професійним завданням цілої низки телепрограм на українському телебаченні. Намагання дегероїзувати українську минувшину, знеславити українських культурно-мистецьких та історичних діячів, безпардонно інтерпретувати події української історії є потужними етнодезінтегруючими чинниками, що вмело використовуються антиукраїнськими силами в засобах масової інформації, чи то з потурання, чи з байдужості влади. Значення героїчних традицій минулого для долі нації важко переоцінити. Етносоціолог Сміт стверджує, що нації, які не мають героїчного минулого, мали б його придумати, аби не зникнути з історичної сцени.

За сучасних суспільно-політичних реалій в Україні фактично відсутня єдина загальнонаціональна система інформаційних зв'язків, східні та південні терени України практично перебувають в інформаційному просторі сусідніх держав. Це гальмує націоконсолідаційні процеси в Україні і є потенційно небезпечним, дестабілізуючим фактором на перспективу. Отже, набуває актуального політичного значення в контексті утвердження української державності потреба створення єдиного інформаційного простору в усій Україні, забезпечення територіальної цілісності країни, гарантування рівних політичних прав і свобод громадянам, толерантного між-етнічного співжиття та загальнонаціональної злагоди у суспільстві.

Київ